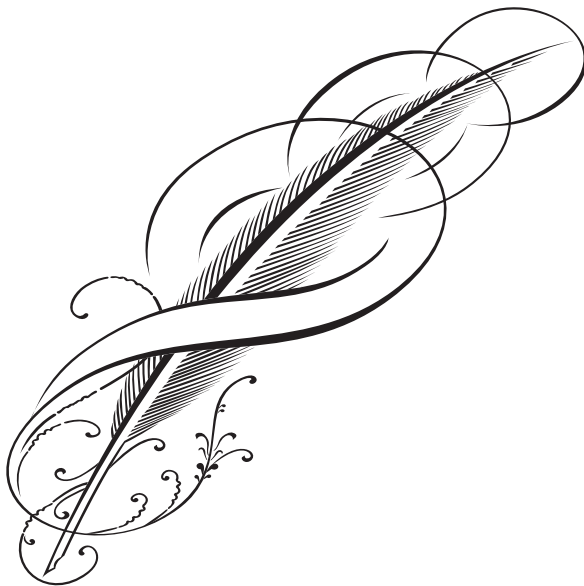

*Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

ISSN 2079-9691

**ХАРКІВСЬКИЙ
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК**

Випуск 17

Харків-2018

УДК 930 (082.1)

Харківський історіографічний збірник. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. – Вип. 17. – 160 с.

У випуску наукового збірника зібрано статті з широкого кола проблем теорії та історії історичної науки та освіти.

Для науковців, викладачів, усіх, хто цікавиться історіографією.

**Збірник є фаховим виданням у галузі історичних наук
(Наказ МОН України № 1328 від 21.12.2015 р.)**

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 13 від 17 грудня 2018 року)*

Редакційна колегія:

д-р іст. наук, проф. Посохов С. І. (головний редактор); д-р іст. наук, проф. Астахова К. В.; д-р іст. наук, проф. Богдашина О. М.; д-р іст. наук, проф. Журба О. І.; канд. іст. наук, доц. Івашенко В. Ю.; д-р іст. наук, проф. Каплін О. Д.; канд. іст. наук, доц. Кісельова Ю. А. (відповідальний секретар); канд. іст. наук, проф. Куделко С. М.; д-р іст. наук, проф. Орлов І. Б.; канд. іст. наук, доц. Павлова О. Г.; д-р іст. наук, проф. Петровський В. В.; д-р іст. наук, проф. Сінкевич С. Г.

Редакційна рада:

д-р іст. наук, проф. Астахова В. І. (Харків) – голова; д-р., доц. Дроснева Е. (Софія); д-р іст. наук, проф. Зашкільняк Л. Й. (Львів); д-р іст. наук, проф. Колесник І. І. (Київ); д-р іст. наук, проф. Корзун В. П. (Омськ); д-р іст. наук, проф. Кравченко В. В. (Едмонтон); д-р іст. наук, проф. Маловічко С. І. (Москва); д-р іст. наук, проф. Меньковський В. І. (Мінськ); д-р іст. наук, проф. Пиріг Р. Я. (Київ); канд. іст. наук, проф. Попова Т. М. (Одеса); чл.-кор. РАН, д-р іст. наук, проф. Репіна Л. П. (Москва); канд. іст. наук, доц. Румянцева М. Ф. (Москва); д-р іст. наук, проф. Удод О. А. (Київ).

Адреса редакційної колегії: 61022, Україна, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет, кафедра історіографії, джерелознавства та археології (5-56); тел. +380577075251; e-mail: historiography@karazin.ua

На обкладинці використано літографію «Вічні птахи» члена Національної спілки художників України Н. С. Вербук.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 8073 від 29.10.2003 р.

©Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2018

Документи та матеріали

А. Г. Венгер

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**З ЛИСТІВ ДО М. С. ГРУШЕВСЬКОГО: І.С. СТЕПАНОВ
ПРО КОНФЛІКТ З Д.І. ЯВОРНИЦЬКИМ ¹**

У статті представлено лист катеринославського історика І. Степанова до М. Грушевського в у якому він визначає причину складних стосунків, що були між ним та Д. Яворницьким. Лист проливає світло не лише на стосунки двох істориків з 1917 до 1924 рр., але й містить інформацію про особливості діяльності Катеринославського музею ім. О. Поля та Губархіву.

Ключові слова: М. Грушевський, І. Степанов, Д. Яворницький, Катеринославський музей ім. О. Поля, листування істориків.

Венгер А. Г. Из писем к М.С. Грушевскому: И.С. Степанов о конфликте с Д. И. Яворницким

В статье представлено письмо екатеринославского историка И. Степанова к М. Грушевскому, в котором он раскрывает причину сложных отношений, которые были между ним и Д. Яворницким. В письме идет речь не только об отношениях двух историков с 1917 г. по 1924 г., но и содержится информация об особенностях деятельности Екатеринославского музея им. О. Поля и Губархива.

Ключевые слова: М. Грушевский, И. Степанов, Д. Яворницкий, Екатеринославский музей им. О. Поля, переписка историков.

Venger A. From Letters to M. Grushevskiy: I. Stepanov About Conflict with D. Javornitskiy

This article provides the letter from ekaterinoslav historian I. Stepanov to M. Grushevskiy, where he reveals the reason of his difficult relationships with D. Javornitskiy. This letter reveals not just relationships between two historians in 1917–1924, but also tells about features of Ekaterinoslav O. Paul museum and provincial archive activities.

Keywords: M. Grushevskiy, I. Stepanov, D. Javornitskiy, Ekaterinoslav O. Paul Museum, Correspondence of Historians.

¹Висловлюю подяку к.і.н., с.н.с. відділу історії України 20-30-х років ХХ століття Інституту історії України Національної академії наук України О. Юрковій, яка люб'язно повідомила мені про наявність цього листа у справі М.С. Грушевського і надала його копію.

До кола кореспондентів М.С. Грушевського входила значна кількість його сучасників, чимало таких листів вже опубліковано [3; 6; 7]. Для історіографів особливий інтерес представляють листи істориків, які проливають світло на міжособистісні стосунки не лише з М.С. Грушевським, але і надають змогу схарактеризувати наукове середовище того часу. Одним з таких кореспондентів був катеринославський історик, викладач місцевого ІНО І.С. Степанов. На сьогоднішній день опубліковано декілька коротеньких листів цього історика до М.С. Грушевського [5]. Виходячи з прохань, що він озвучує у цих листах (дати фотоапарат для копіювання документів), можна припустити, що І.С. Степанов розглядає М.С. Грушевського, як небайдужу до себе та своєї творчості особу.

Запропонований до розгляду лист написано 1925 р. у Катеринославі. Оригінал листа не збережено, ми маємо його копію (переклад російською мовою), яка долучена до справи-формуляра М. С. Грушевського [1]. Ймовірно, лист було долучено до справи через те, що його автор був заарештований та засуджений за звинуваченням у належності до української націоналістичної організації.

Цінність листа полягає в тому, що він привідкриває завісу непростих стосунків у колі академічних істориків, а саме містить відомості про конфлікт двох катеринославських істориків: Д.І. Яворницького – директора місцевого музею, керівника науководослідної кафедри українознавства та його підлеглого – заступника директора музею, наукового співробітника кафедри українознавства І.С. Степанова. З листа стає зрозуміло, що цей конфлікт вийшов далеко за межі Катеринослава. Сам автор так пояснює причину і мету написання цього листа: «... обвинение, которое брошено по моему адресу А. Крымским, настолько тяжело и затрагивает не только меня, но и Вас, как моего принцепала, что я все-таки осмеливаюсь послать вам эту подробную информацию». Отже, у цьому листі з позиції І. Степанова докладно описується суть та причину конфлікту між ним та Д. Яворницьким.

Даний лист має неабияку історіографічну цінність, оскільки, на нашу думку, дозволяє поставити крапку в одному тривалому дослідженні. Мова йде про монографію А. Портнова «Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття», де у розділі «Катеринославський трикутник: Дмитро Яворницький,

Михайло Грушевський ... (Пошуки третього невідомого)» [8] автор наводить історію пошуку у середовищі катеринославських істориків «клеветра Грушевського», який чинить образи «козацькому батьку» та намагається усунути його з посади директора музею. А. Портнов відзначив, що Д. Яворницький у своїх листах до А. Кримського та Д. Дорошенка скаржитися на одного з істориків, який завдає йому «кривди», але його ім'я жодного разу не згадується. Через непрямі докази А. Портнову вдалося вирахувати «кривдника», з його точки зору ним був І. Степанов. Але суть конфлікту залишилася невизначеною, відповідно А. Портнов ставить питання: «... чи справді існували якісь катеринославські інтриги, які мали на меті усунути Яворницького від керування музеєм? Наскільки картина змальована «Нестором катеринославської історіографії» у листах до друзів відповідала реаліям. ... Чим Іван Степанів спровокував таку болісну реакцію Яворницького? Адже зрозуміло, що він не мав ані відповідного наукового авторитету, ані особливої підтримки Грушевського чи будь-кого іншого, аби вважатися справжнім конкурентом Дмитра Івановича. Постає питання на якій підставі Степаніва названо «клеветром» Грушевського?» [8, с.101–102].

У цій же монографії, спираючись на архівно-слідчу справу І.С. Степанова [11], автор реконструює його біографію. У ході наших досліджень було виявлено додаткові джерела, зокрема, Curriculum vitae І. Степанова [13], яке разом з даним листом до М.С. Грушевського дозволяє більш детально простежити життєвий шлях малознаного катеринославського історика.

У фондах архіву Дніпропетровського національного музею ім. Д. Яворницького також зберігається два листи І. Степанова до Д. Яворницького. Один лист датовано 1919 р., у ньому він просить прийняти випускника Залізничної вечірньої гімназії для дорослих Н.В. Корпуса, який хотів звернутися з питанням до Д. Яворницького [14]. Наступний лист 1924 р. у якому він переказує Д.Яворницькому, щоб той прийшов на роботу музейної комісії, яка перевіряла фонди [15].

Біографія Івана Степанова

Народився 1880 р. у с. Мала Перещепина на Полтавщині у родині священика. Грамоті навчався у батька, потім у сільського вчителя. 1890 р. вступив до Полтавської бурси, де навчався до 1896 р., того ж року вступив до І-го класу Полтавської духовної семінарії, яку

закінчив у 1902 р. Наступного року отримав посаду вихователя у Полтавській бурсі, де працював до 1907 р., паралельно вступив до Харківського університету, де навчався на історичному відділенні історико-філологічного факультету. У своєму CV відзначав, що в університеті слухав два семестри курс з історії Росії, який читав проф. Д.І. Багалій, далі підкреслював, що до кінця цей курс так і не дослухав, через те, що Д.І. Багалію заборонили його читати. Під керівництвом проф. Д.І. Багалія писав дипломну роботу на тему: «Вопрос о происхождении сейма в Литовско-Русском государстве».

У 1912 р. закінчив університет. Після чого викладав історію та географію у жіночій гімназії, потім 1913 р. перевівся викладачем до Чернігівської гімназії, де працював до 1916 р. Того ж року почав працювати учителем історії у 2-й класичній гімназії у Катеринославі. Цю посаду займав до 1919 р., потім його було обрано вчителем історії 1-ї комерційної школи, а невдовзі й 1-ї Катеринославської української гімназії. У роки революції був поборником української державної ідеї, як відзначав сам І. Степанов у листі до М. Грушевського: «В 17–18 гг. ... все время работал с украинцами» [12]. З того ж листа стає відомо, що в часи Центральної Ради у Катеринославі займав посаду заступника губернської комісії з освіти, де займався проблемами українізації освіти. Українська революція дійсно справила на нього помітний вплив і він перейнявся проблемами українізації та державотворення. З початком революційних подій змінує закінчення свого прізвища з *ов* на *ів*. Це була поширена практика поміж прихильників української справи доби революції. Проте, у більшості офіційних документів, зокрема на адресу міністерства, він підписувався, як Степанов, а не Степанів [11], тому у нашій публікації використовуємо його прізвище з закінченням *ов*.

З встановленням у Катеринославі радянської влади теж продовжував обертатися в українофільських освітніх колах. Займав посади голови педагогічної ради 1-го Українського соціального технікуму (на який перетворилися старші класи Української гімназії). Окрім цього викладав історію у 2-му Українському соціально-економічному залізничному політехнікумі для дорослих. З 1920 р. працював лектором історії України та історії української культури на інструкторських курсах, паралельно викладав історію України на курсах українознавства. З осені 1921 р. з відкриттям 2-ї української учительської семінарії почав викладати там історію України.

Новий етап його життя був пов'язаний з обранням на посаду викладача кафедри історії України Катеринославського ІНО у 1921 р. Протекцію у цій справі йому склав Д. Яворницький. Зі слів І. Степанова він певний час вагався чи вистачить йому кваліфікації читати лекції в ІНО, але складне матеріальне положення та «... перспектива академічного пайка убедила мене» [12]. З цього моменту розпочалася тісна співпраця з Д. Яворницьким, до якого він почав часто звертатися за порадами, готує лекції, та за літературою. Відкривши науково-дослідну кафедру українознавства, Д. Яворницький (без відома І. Степанова) включив його співробітником. Того ж року Степанов зайняв посаду секретаря Губархіву та заступника директора історичного музею ім. О. Поля. Фактично на усіх посадах він знаходився під керівництвом Д. Яворницького.

У 1922–1923 рр. обіймав посаду секретаря Комісії по розподілу серед українців допомоги закордонних організацій (комісію очолював Д. Яворницький). Завдяки цьому І. Степанов, через листування, познайомився з М. Грушевським, який організував пересилання допомоги з-за кордону, а після повернення в Україну влаштував молодшого колегу до Академії наук, де він скоріш за все працював на правах сумісництва [8, с. 103].

Працюючи на кафедрі історії України, розпочав досліджувати діяльність Ю. Немирича, але через несприятливі умови (відсутність доступу до джерел) зміг опрацювати лише літературу з цієї проблематики. До слова треба сказати, що джерела знаходилися «під боком» у музеї, але доступ до них, з невідомих причин, обмежував Д. Яворницький [12]. До того ж, І. Степанов займався перекладацькою діяльністю. На українську мову переклав «18 брюмера» та «Комуністичний маніфест». Написав рецензію на рукописну працю Є.Г. Кагарова «З історії дешифрування єгипетського та вавилонського письма» [13, арк. 3].

У 1924 р. атестаційна комісія звільнила І. Степанова з ІНО [12]. Того ж року за наказом парткому, губвиконкому та наросвіти було розпочато перевірку музейного фонду. Д. Яворницький відмовився від перевірки і пропонував провести її через декілька місяців. Замість Д. Яворницького від музею в комісію було включено І. Степанова. У ході цієї перевірки було виявлено численні порушення: невідповідність інвентарних номерів, незареєстровані експонати,

відсутність експонатів у музеї. Власне той факт, що І. Степанов погодився увійти у цю комісію і став приводом до образ на нього з боку Д. Яворницького, який всіляко її відтягував. А оскільки він займав посаду заступника директора, то все це виглядало так, ніби він намагається усунути з посади Д. Яворницького та посісти його місце. Усі ці події стали причиною звільнення І. Степанова з музею. Фактично він залишився без засобів на існування. Але і в першому, і в другому випадку ситуація розв'язалася на його користь і він був поновлений на посаді в ІНО та музеї [Див.: 12].

У 1924 р. І. Степанов став членом організаційного бюро наукового товариства Катеринославської філії ВУАН, після затвердження статуту цього товариства увійшов до нього як дійсний член. Того ж року був обраний співробітником історичної секції ВУАН [13, арк. 3].

У його публікаціях, що вийшли друком після 1924 р. простежується гостре критичне ставлення до наукового доробку Д. Яворницького: дорікав останньому за ідеалізацію козаччини та неврахування факторів класової боротьби [8, с. 101].

Коли І. Степанов працював в ІНО, його спіткала доля багатьох співробітників, які потрапили під компанію боротьби з викладачами, які «викручували» марксистсько-ленінську методологію. У 1931 р. у Дніпропетровській газеті «Зоря» друкується стаття під назвою: «Пронизати учбові програми марксо-леніною методологією» [9]. У цій статті «громили» навчальну програму з економгеографії доцента Ринського. Суть звинувачень полягала у тому, що програма не відповідає потребам часу і по суті є контрреволюційною, через те, що у ній перекручена генеральна лінія партії на індустріалізацію, не актуалізовані постанови XVI з'їзду ВКП і т.п., а далі зазначалося, що «реакційні викладачі використовували кафедру для просування ворожих тлумачень у маси студентів». Редакція газети закликала керівників кафедр соціально-економічних дисциплін перевірити наявні на кафедрах навчальні програми по суті поставлених у тій статті питань. Після цієї публікації розпочалися і внутрішні, і зовнішні перевірки вузівських програм. За їхніми результатами у наступних номерах «Зорі» було опубліковано статтю-звіт, у якій відзначалося, що за результатами перевірки ідейно-політичний зміст викладання соціально-економічних дисциплін є незадовільним. Під перевірку потрапила і програма з історії України І. Степанова. Висновок щодо його програми був наступним: «... в основному

укладено задовільно, однак, у процесі самого викладання автор відходить від програми, допускаючи помилкових тлумачень, обходячи спірні питання з історії України» [2].

У результаті цих перевірок була розкритикована робота багатьох істориків: М. Бречкевича, М. Євстафієва, М. Злотнікова та ін. Як наслідок, названі особи були звільнені з роботи. У підсумку І. Степанов теж потрапив у розряд буржуазної професури, у результаті чого його обмежили у викладанні і розпочали роботу по його викриттю [4, арк. 39–40]. Точно не відомо в якому році його було звільнено з викладацької роботи у ІНО. Але на 1932 р. у списках викладачів кафедри історії України його прізвище відсутнє [10, арк. 8]. На момент арешту в 1937 р. він викладав історію на медробфаці та у фізкультурному технікумі [8, с. 102]. Звинувачення звучало наступним чином: «...являється членом українського націонал-фашистського підпілля. Проводив активну контрреволюційну діяльність направлену на насильницьке відділення України від СРСР та створення самостійної Української держави з фашистськими формами правління» [11, арк. 8]. Через декілька днів після затримання він написав заяву, у якій визнав себе винним [11, арк. 9]. Вочевидь, швидкість у зізнанні скоріш за все була викликана традиційними на той час методами допитів. Матеріали його розлогого допиту надають нам можливість простежити основні віхи біографії. А наявність у нас інших джерел надає можливість говорити про правдивість наданої ним біографічної інформації, до моменту «вступу до контрреволюційної організації у 1936 р.». Що ж стосується останнього, то жодних джерел для верифікації цієї інформації не зберіглося. Наявні у слідства непрямі докази викликають сумніви. Так, звинувачений у контрреволюційній діяльності мешканець м. Запоріжжя Т.К. Дреус повідомив, що знає про існування націонал-фашистських організацій у обласному центрі (Дніпропетровську). З перелічених членів цієї організації він назвав і І. Степанова [11, арк. 27]. Наступні «докази» – це допит П.Л. Нестерця, який повідомив, що від Д. Яворницького чув про членів «націоналістичного підпілля», з поміж інших згадує прізвище Степанова [11, арк. 29–30].

На допитах І. Степанов поміж рядових членів «організації» назвав сімох осіб, з яких один історик: акад. Д. Яворницький, а решта – викладачі та вчителі української мови [11, арк. 24].

Судове засідання було вирішено провести у закритому режимі без представників звинувачення та захисту [11, арк. 38]. Суд відбувся 17 серпня 1937 р., підсудний підтвердив свої попередні свідчення і повністю визнав свою провину. У заключному слові І. Степанов попросив суд при винесенні вироку врахувати його поважний вік [11, арк. 40], оскільки на той момент йому було 57 років. Вирок суду був наступним: позбавлення волі терміном на 10 років з позбавленням політичних прав строком на наступні п'ять років та конфіскація всього особистого майна [11, арк. 43]. Подальшу його долю не можна простежити, хоча А. Портнов зазначив, що його розстріляли [8].

У 1996 р. в ході реабілітації жертв репресій І. Степанов був визнаний таким, що неправомірно засуджений, показання свідків, що наявні у справі, визнані недостатніми для доведення його вини [11].

Отже, І. Степанов був одним з тих катеринославських/дніпропетровських істориків, які викладали спочатку в університеті, а потім в ІНО. Разом з Д. Яворницьким він займав відповідальні адміністративні посади у різних закладах історичного профілю. Потрапивши під покровительство Д. Яворницького, йому вдалося швидко зробити адміністративну та викладацьку кар'єру, але, через теж саме покровительство Д. Яворницького, академічна кар'єра всіляко гальмувалася, що було характерно для стилю наукового патронату Д. Яворницького. Як і більшість катеринославських/дніпропетровських істориків він став жертвою сталінської репресивної політики.

Письмо¹

Копия

Перевод с украинского языка

Многоуважаемый Михаил Сергеевич.

Лишь сегодня вечером имел возможность переговорить с П.О. ЕФРЕМОВЫМ² и только после этого разговора более или ме-

¹ Текст листа – машинопис, колір тексту синій, ініціали та прізвища згадані у тексті надруковані заголовними літерами, папір жовтий, формат А-4. При публікації документу збережено деякі особливості шрифту, пунктуації, мови та стилю, примітки та підкреслення, але відверті похибки виправлено. Прізвища осіб, які згадуються у тексті листа, винесені у підрядкові посилання, частину з названих у листі осіб не вдалося ідентифікувати.

² Єфремов Петро Олександрович (1883–?) - учений-літературознавець, професор Катеринославського (Дніпропетровського) ІНО.

нее выяснилось мое положение, и я стал понимать кое-что из действия Киева в отношении меня. Последнее время я старался писать вам непосредственно, не ожидая ответа, т.к. чтение писем занимает немало времени. Теперь же придется очень и очень злоупотреблять нашим временем, но это единственный способ разъяснить положение, создавшееся за последнее время. Бесконечно благодарен я вам, Михаил Сергеевич за защиту меня от тех нападений, которые имели место по отношению ко мне в Академии. Но, конечно, на протяжении всего времени защищать меня не сможете по многим причинам, которые я уже прекрасно понимаю; среди них не последнее место принадлежит той причине, что вы меня совершенно не знаете лично – и это время, когда отчаянное нападение на меня ведется со всех сторон, когда не считаются с моральностью, используя все способы, чтобы дискредитировать меня и в ваших, и в других глазах. Вот, поэтому должен дать вам по возможности правильную информацию относительно меня самого. Начинаю.

Из вашего письма и из информации П.О. ЕФРЕМОВА я вижу, что дело освещено заинтересованными лицами /.../¹ совсем неправильно в той плоскости, в которой следует его освещать. Все время разговор идет про какой-то конфликт между мной и ЯВОРНИЦКИМ. А в действительности ни одного конфликта никогда не было. Дело имеет не личный, как это хотят выставить лица враждебной стороны, а совершенно объективный характер служебных отношений. Никогда я не имел ввиду «нападать» или «подкапываться» под ЯВОРНИЦКОГО, и когда такой оттенок на ситуацию данного момента хочет наложить он сам да «іже з ним», то это делается совершенно сознательно, ибо при таких условиях легче защищаться; еще иезуиты сказали, что, когда не хочешь, чтобы тебя обвиняли, то обвиняй сам. Так называемый «конфликт», в действительности, является склокой на почве служебных отношений в музее. Дальше я подробно буду говорить про все дело; сейчас же скажу лишь так: ЯВОРНИЦКИЙ не может мне предложить, чтобы во время ревизии музея я покрывал его темную, нечистую деятельность там за время революции, а может быть и раньше я и скрыл бы от комиссии проверку того, что знал в этом деле. Это не значит, что я хотел завоевать благожелательное отношение Советской власти; это является лишь примером того, что мне пришлось как-раз дебютировать за ее время,

¹ Тут і далі пропуски у вигляді крапок поставлено автором листа.

но – верьте слову – я не изменил бы своей позиции при какой угодно власти, даже при Николае II. Мое сомнение совершенно чисто, и если бы можно было свести дело к началу и снова его начинать, я не изменил бы своего поведения, его направления. Отдавая должную дань тем силам и беспокойствам, которые вложил ЯВОРНИЦКИЙ в упорядочение, или, вернее, приведение в порядок, т.к. порядка нет и по сие время в музее, я никак не могу стать на ту точку зрения, что если я что приобрел для музея, то я же и имею право взять его обратно, в нужный момент пустить в оборот. То, что попало туда, есть народное достояние и принадлежит не мне, а тому самому народу.

Это есть моя точка зрения; в ней то мы диаметрально разошлись с ЯВОРНИЦКИМ. Для того, чтобы понять создавшееся сейчас положение, необходимо оглянуться далеко назад, а потому я снова прошу извинить меня, многоуважаемый Михаил Сергеевич, что отниму у вас много времени. А не выяснять дела невозможно. Лучше было бы мне лично приехать, но теперь есть много причин, которые связывают меня с Екатеринославом, а потому придется писать.

Целых три недели не имел возможности ни строчки добавить до начатого к вам, многоуважаемый Михаил Сергеевич, письма. Все время пришлось, как в котле, кипеть. С сего дня стало легче, принимаюсь за продолжение письма. Чтобы вы могли разобраться в этом деле, придется, как я уже говорил, начинать издали. Мое знакомство с ЯВОРНИЦКИМ начинается еще с 1916 года /когда я прибыл в Екатеринослав из Чернигова/, с того, когда приобрел у него его историю запорожских казаков / причем он наградил меня I-м изданием I тома, которое, конечно, аннулировано другими изданиями – это маленькая подробность/. В 17–18 гг. встречаться с ним не пришлось. Я все время работал с украинцами, тогда как он от них держался в стороне, даже не был членом Укр[аинского] учительского т[оварищес]тва, руководителями которого были В.О. БЕДНОВ¹ и А.С. СИНЯВСКИЙ² /между прочим, они оба могли бы дать сведения обо мне/. Только осенью 1918 г. мне пришлось иметь, до того времени невозможный, разговор с его женой³ молодой /он только что тог-

¹ Біднов Василь Олексійович (1874-1932) - учений історик, архівіст бібліограф. Катеринославський період життя - 1903-1918 рр. Емігрував у 1920 р.

² Синявський Антін Степанович (1866-1951) - історик, археолог. Катеринославський період життя - 1901- 1918 рр. З 1910 р. професор Гірничого інституту. Заступник голови Катеринославської Вченої Архівної комісії.

³ Буракова Серафима Дмитрівна (?-1943) у 1918 р. вийшла заміж за Д.І. Яворницького.

да женился/, причем я даже и не знал тогда, что она является женой ЯВОРНИЦКОГО. Дело в том, что она заведовала высше-начальной школой, и всеми способами препятствовала проведению там украинизации. Я же занимал тогда /со времени Центр[альной] Рады до деникинцев/ должность зам. губернского комиссара просвещения /И.М. ТРУБЫ/, как председатель учительского т[овариществ]ва, и поэтому, по поручению ТРУБЫ, должен был на нее воздействовать, а встретил враждебный отпор, даже угрозы увольнения с занимаемой должности. С того времени она меня, наверное, и возненавидела, как может ненавидеть мелочная, малоразвитая женщина. В 19-м году ЯВОРНИЦКИЙ ближе стоял к деникинцам и наши дороги шли тоже в разных направлениях. В 1920 г. мне пришлось обратиться к ЯВОРНИЦКОМУ по такой причине: в инст[итуте] нар[одного] просв[ещения]/ университет 18-19 г.г./ целый год была свободна должность профессора ист[ории]-укр [аинской] культ[уры], т.к. ЯВОРНИЦКИЙ читал лишь историю местного края. Когда на одном из заседаний научного совета была предложена моя кандидатура, то это вызвало отчаянный спор /..../; тогда меня и надоумили подать в факультет заявление, а тем временем попросить ЯВОРНИЦКОГО подать голос за меня, т.е. его голос был очень авторитетен. Я долго боролся, т.к. не решался вступать в высшую школу, чтобы читать в ней, но аргументы, что, мол, как бы я ни читал, это будет ... А перспектива академического пайка убедила меня. Я подал заявление и обратился к ЯВОРНИЦКОМУ, который и обещал поддержать мою кандидатуру. Наконец, в значительной степени благодаря его помощи, после долгой волокиты и откладывания кандидатура моя прошла и с апреля м[еся]ца 1921 г. я был избран и утвержден преподавателем истории Украины. С этого времени я стал чаще посещать его, обращаясь то за советом, то за книжкой. Когда в 1922 г. открыта была кафедра научных исследователей¹, то он, по собственной инициативе /даже без моего ведома/ провел меня сотрудником кафедры украиноведения по секции истории Украины, т.е. под непосредственным его начальством. В этом же году /, по-моему, же желанию/ меня провели секретарем Губархива и, наконец заместителем директора местного областного музея имени О.М. Поля. Послед-

¹ Мається на увазі Катеринославська/Дніпропетровська науково-дослідна кафедра українознавства 1922-1930 рр., яку створив та очолював Д. І. Яворницький.

нее было сделано после неожиданной смерти ЧЕРНЯХОВСКОГО¹ / брат киевского проф[ессора]/, которого ЯВОРНИЦКИЙ наметил на эту должность и с которым я был в самых лучших отношениях.

...Таким образом, как видите, отношения были у меня с ЯВОРНИЦКИМ хорошие. Я конечно, был бесконечно благодарен за все сделанное для меня /а сделано, как видите, было немало/ и смотрел на ЯВОРНИЦКОГО, как на лучшего своего друга. Но с первых же шагов моей работы выявилось мое не совсем нормальное положение в музее: музей тогда был закрыт; так что чтобы туда добраться, нужно было достать ключи, открыть двери и тогда уже там работать. Ключей от музея трое /американский замок/: у директора, старшего сторожа и у курьера, мне же даст бог. Когда нужно было пойти в музей /сначала я взялся ретиво взялся за работу², нужно было преподавать³ экспонаты/, то мне пришлось делать так: пройти до музея /трамвай еще не ходил/⁴ 4 1/2 версты, оттуда к директору за ключом 1 верста, назад в музей – тоже верста; когда я уходил из музея, то приходилось относить ключ назад и снова делать крюк две версты, а потом домой, – 4 1/2 в.; вот посещение музея стоило мне 13 верст пешком. Дальше, что мне бросилось в глаза, это недоброжелательное отношение со стороны старшего сторожа нежелание его подпускать меня близко к экспонатам. В кабинете директора есть небольшая витринка, где находятся ключи от всех витрин. Ключи от нее есть только у директора и у старшего сторожа. Первый мне категорически заявил, что их мне не даст; что же касается до второго, то, когда нам приходилось одновременно бывать, то я несколько раз обращался к нему отпереть ту или иную витрину, но каждый раз оказывалось, что нужная мне витрина наглухо забита или не могли подобрать к ней ключ. Когда же мне пришлось видеть, как те самые витрины легко открывались с первого слова директора, то стало все понятно. Вначале я официально зачислился заместителем директора и наивно считая себя и на самом деле за последнего, пробовал было проявить в том или ином свою инициативу, но с удивлением увидел, что все мои слова говорятя на ветер и все делается как-то иначе; на мои же заявления, техничным персоналом был дан ответ, что на

¹ Черняхівський Г.Г. (?–?) - катеринославський педагог, архівіст, член науково-дослідної кафедри українознавства.

² Так в тексті.

³ Так в тексті, можливо малося на увазі слово «передавати».

⁴ В тексті українською мовою.

это не было указаний со стороны профессора, а без него ничего не могут сделать. В конце концов я потерял всякую охоту проявлять свои пожелания и должен был перейти к пассивному поведению, которого придерживаюсь сейчас. И я вам совершенно искренне скажу, что не понимаю, для чего ЯВОРНИЦКИЙ ввел меня в штат музея. Потом, зимой, я уже стал нужен, но об этом речь впереди. В последних числах августа м[еся]ца того же 22 г. был ограблен музей: было взято золота, диадема скифской царицы, около 3000 – золотых, платиновых и серебряных монет, 40 табакерок золотых французской...¹ XVIII ст., взято много фальшивого серебра князя УРУСОВА. Тогда выяснилось, что оно было спрятано и нигде не записано. Обстоятельства этого грабежа чрезвычайно удивительны и непонятны, но о них не пишу. Когда посчастливится вас увидеть и вас это будет интересовать, то я вам устно это передам. Скажу только, что после этого мне на многое открылись глаза.

Впоследствии были арестованы трое служащих, которых продержали 3 м[еся]ца и освободили. Этим дело и кончилось. В 23 г. следовательно вновь приехал из Москвы, проводил допрос всех служащих, /только меня одного почему-то оставил в покое, хотя я считался заместителем директора/. С тем и поехал назад. В середине 23 г., хотя музей и продолжал быть закрытым, но несколько раз предписывалось его открыть и пропускать экскурсии; тут то все я понял, когда пришлось часами говорить, проводя экскурсии. Что касается этой работы, то тут мне никто не препятствовал. Она была предоставлена целиком мне. Не могу упустить еще одной подробности. Когда на адрес музея высылались московские, харьковские газеты, а я не имел возможности приобрести себе газеты и несколько раз обращался к директору, после прочтения газеты его женой и знакомыми, /а газеты передавались директору на дом и в музей не возвращались совсем/ дать мне хоть одну из них, но я ничего не добился. Директор мне все время говорил, что «Это не мое де, я все равно их не читаю», то говорит с «барыней». Все родственники и знакомые читали, а музей и служащие их не видели. Что касается архива, то вся моя деятельность сводилась к тому, что не раз на протяжении зимы пришлось ходить получать дела 18 века на квартиру профессора. Притом ключи от помещения архива и печать поручены служащему, а я, как ученый секретарь, лазил лишь по ворохам дел,

¹ Так у тексті.

которые лежали чуть не до потолка, закрытые пылью, и выбирал нужные. Когда я объяснился с ЧЕРНЯХОВСКИМ о разложении дел по квалификации и т.п. и делал свои по этому поводу предложения, я получал ответ: «что, мол, вам беспокоиться, это наше с ГОЛУБОВИЧЕМ / ЧЕРНЯВСКИЙ/ дело. Только один раз в апреле месяце мне предложили подписать ведомости на содержание служащих. Когда же я раньше спрашивал про эту ведомость, то мне говорили, что еще не получены деньги, да и вообще, что ничего не дают, так что и работы не может быть никакой. Между прочим, в отношении исследовательской кафедры было так: вначале я было рассердился и просил передать, можно ли над архивным материалом работать в таком виде, в каком он есть. И т.п. Мне отвечали: вы человек взрослый и сами должны знать, что вам интереснее. Вот тогда то я и выбрал себе тему про Юрия НЕМИРИЧА, о которой я вам уже не раз напоминал. Сколько я не просил дать мне возможность работать над архивными материалами, мне таковой не давали. Характерно в этом отношении будет дело с тем большим архивом, который хранится в музее: о нем он сам как-то мне проговорился, но когда я потом, поймав его на слове, напомнил ему про этот архив и просил дать мне возможность поработать над ним, – мне, как служащему в музее, это было чрезвычайно удобно, – то встретил решительный отпор и запрещение. Желая хоть посмотреть на эти материалы, /количество, характер, время, и т.д./, я несколько раз обращался к старшему сторожу, у которого хранятся ключи, чтобы он открыл мне помещение, но он каждый раз уклонялся, говоря, что туда нельзя добраться, потому что помещение, в котором находится архив, забаррикадировано мебелью и что убрать оттуда мебель очень трудно, что для этого надо много времени и т.д. Это вынудило меня в конце концов бросить мое намерение. Когда же, год тому назад, была начата проверка экспонатов, по приказу Политпросвета, было открыто это помещение, и мы вошли туда, то выяснилось, что оно совсем не было забаррикадировано и пройти к нему было очень легко.

Вот и не приходится сомневаться, по чьему приказу и с какой целью все это делалось. Когда же ежегодно от меня требовался отчет о проделанной работе и я, кроме изучения литературы, ничего не мог показать, то это мне ставилось на вид с выговором. Характерно, между прочим, что, по словам главного представителя исследова-

тельских кафедр в Екатеринославе проф[ессора] М.О. ЛЕБЕДЕВА¹ за все предыдущие годы ему не было ни одного моего отчета – случай ли это... А отчеты других сотрудников попадали от ЯВОРНИЦКОГО к ЛЕБЕДЕВУ. Очевидно, мой аккуратно подал к Сорочинской свинье. Это все свидетельствует об искренне хорошем отношении ко мне с самого начала нашего сотрудничества. Но я слишком выскочил вперед. Возвращаюсь к действиям. Но чтобы кончить с этим вопросом, возвращаюсь еще на минутку к нему. За все время, что я считался ученым секретарем в Губархе, т.е. с I/ II – 22 г. по май 23 г. я не получил ни копейки жалованья. Когда я спрашивал об этом, то мне «сам» говорил, что из Харькова ничего не дают. Приходилось этим удовлетворяться. Когда же летом 1923 г., в связи со спором директора с профессором ФОХТОМ² и проф[ессором] ЗАХВАЛИНСКИМ выяснилось, что жалование высылалось из Харькова в течении всего времени, я, на основании этого, спросил ЯВОРНИЦКОГО, то он мне, путаясь, пояснил, что дело у Ивана Глебовича /ЧЕРНЯВСКОГО/, который что-то там получал, а потому к нему и надо обратиться. Когда же я это сделал, то выслушал, буквально, такой ответ: «Не было работы, то и не будет денег». Спрашивается, мог ли технический секретарь дать такой ответ без соответствующего согласия своего патрона. А речь шла про жалованье за I и I/3 года, тому же, в тяжелые часы, когда мне приходилось продавать последнюю одежду, эти деньги назад в Харьков не возвращались, – куда же они девались. Ответ может быть один, это – с экономической стороны, а есть еще и юридическая: каким образом составлялись и подписывались требовательные ведомости на жалованье без моей подписи, как секретаря. Наверное, председатель подписывал их после секретаря – это значит, с его согласия, за ученого секретаря подписывался ЧЕРНЯВСКИЙ, такие ведомости видел в Харькове ЗАХВАЛИНСКИЙ. Судите сами, Михаил Сергеевич, насколько это поведение было моральным.

Пока достаточно, возвращаюсь назад.

Зимой 22 – 23 г. директор в музей не заглядывал, а когда нам предлагалось его открывать /зимой раза 4–5 было так/, то в холод-

¹ Лебедев М.И. (1863-1931) - вчений геолог, палеонтолог. Уповноважений Укрнауки (1922–1929).

² Фохт Ю.А. (?-?) - філолог, професор історико-філологічного факультету Катеринославського університету, ДІНО.

ном неотапливаемом помещении работать приходилось мне. С весны 23 г. музей был открыт, и вся тяжесть проведения экскурсантов/каковых прошло у нас тысячи/ лежала на мне. За все лето директор не провел ни одной экскурсии, кроме тех, что сам когда-нибудь приводил. А между тем, на протяжении этого лета, дважды была сделана проба выставить меня из музея. Переговоры велись /как мне потом говорил сам зав. Губполитпросветом/ особым способом, через того же ЧЕРНЯВСКОГО. Кроме того, по предложению директора, мне пришлось еженедельно бывать на заседаниях Политпросвета, давать отчеты о работе музея. Когда вопрос касался моей работы – экскурсии, то, понятно, я там мог давать требуемые информации, когда же приходилось давать отчет в отношении денежных дел, то здесь стало хуже. Дело в том, что административное управление музея носило характер деспотической монархии, в особенности в денежном отношении. Меня все время слишком далеко держали от денежных дел, и я в них абсолютно ничего не разбирал. Раз два я уклонился от ответа на вопросы в этой области, а потом, не желая себя компрометировать, должен был сказать правду о своей неосведомленности. Это произвело довольно сильное впечатление и, по моему мнению, послужило первым основанием для проверки экспонатов и вообще всего управления в музее. Последняя проба удалить меня из музея закончилась перемещением меня с должности заместителя директора /по представлению директора, эта должность была аннулирована, как ненужная/ на должность управляющего экскурсиями, ибо приближалась зима и директору настало время начинать свою болезнь. Все шло, как и в прошлом году, кроме того, что музею было дано немного угля, и он отапливался до февраля м[еся]ца, т.е. пока топливо не кончилось. И дальше пришлось работать уже в холоде. В начале января 1924 г. заведующий музейной частью был назначен Харьковом т. ОРМАН. Вступив в заведование своим отделом, он объявлением вызвал к себе директора на доклад. Последний эту повестку послал мне с резолюцией, что он предлагает мне его заменить. Пришлось идти. И когда вопрос о финансовой стороне был вновь затронут, то мне пришлось снова коснуться своей неосведомленности. Он покрутил носом и сделал у себя в блокноте заметку. Через несколько дней стало известно, что будет произведена проверка экспонатов. Назначено было несколько заседаний по этому делу, но они не состоялись

из-за отсутствия директора. Наконец, ОРМАН назначил заседание в помещении директора. Про него я увидел поздно, придя в музей, и сразу же побежал к директору. Пришел я как раз в тот момент, когда ОРМАН, в сопровождении своего доверенного, которому он хотел поручить проведение ревизии, взволнованный вышел из передней и собрался уходить. Он меня задержал, не дав переговорить с директором, и просил пройти с ним. Я вынужден был согласиться. По дороге он мне рассказал, что директор решительно протестует против проверки. Отказывается принимать в ней участие до весны, когда потеплеет, и он сможет прийти в музей. А между тем у него есть приказ Губисполкома, Паркома и Наробраза о немедленном проведении ревизии. Тут то он меня и спрашивает, не могу ли я, как заместитель директора, принять участие в этой ревизии до того времени, пока состояние здоровья позволит директору снова вступить в исполнение своих обязанностей. Что мне оставалось делать: отказаться – значит потерять службу, ибо я держался в музее только благодаря поддержке со стороны Политпросвета. Директор же, как я уже говорил, искал всевозможных способов для моего увольнения. Положение осложнилось еще тем, что за несколько дней до этого меня, на основании постановления губернс[кой] аттестационной комиссии, уволили из ИНО и я только поднял вопрос о пересмотре этого постановления. Так что, лишившись службы в музее, я мог очутиться совершенно на улице. Что было делать, я вынужден был согласиться. Судите меня за это, если я заслужил осуждения, но мне кажется, что каждый на моем месте сделал бы так же, как и я. Ревизия началась, и с первых же шагов стало ясно, почему директор был против нее. Начали с запорожского отдела и сразу же наскочили на кучу предметов, не имевших ничего общего с Запорожьем. А прятались там по разным уголкам, не будучи совершенно внесены в инвентарную книгу музея. Один только этот отдел дал несколько сот таких предметов.

Кроме того, выявилось, что некоторые экспонаты, значащиеся по тем или иным номером инвентарного каталога, в действительности не соответствуют последнему или их совсем нет. Между тем, директор во всем начал обвинять меня. Когда мне пришлось быть у него, то он мне прямо заявил, что считает главным виновником меня, ибо я не должен был дать согласия заместить его, а должен был отказаться от этого, заявив, что я не компетентен проводить это дело,

что я не разбираюсь и не понимаю в экспонатах, и т.д. Посоветуйте, уважаемый Михаил Сергеевич, что делать, как это самому себе приговор вынести, ибо что я за управляющий экскурсиями, когда ничего не понимаю в экспонатах. Этого сделать я не могу. Определенный вывод из этого был бы такой: раз вы не понимаете в экспонатах, то ему нет места в музее. Я этого не сделал в угоду директору и находился в музее, а тем временем в мою пользу решалось дело с увольнением меня из ИНО: по постановлению той же комиссии меня снова вернули в ИНО. Между тем, видя, что ревизия принимает скверный характер, директор начал отчаянную кампанию против ревизии в Харькове. Туда был командирован с письмами «к сильному мира сего», секретарь музея МУСАТОВ совершенно конспиративно. Что он там делал и говорил – не знаю. Только ОРМАН сказал мне, что получил письмо из Харькова, где пишут о письме МУСАТОВА и извещают, что объектом самых главных нападений был я. Впоследствии, как и следовало ожидать, получилось предписание: «Харьков не нашел нужным прекратить ревизии, а тот, осведомившись обо всем, еще энергичнее взялся за дело. С отъездом МУСАТОВА, музей попал в скверное положение: поехав секретно, он никому не передал своих обязанностей, затем началась весна, таял снег, а в одну ночь дал такую течь, что стали обваливаться стены, вследствие чего были испорчены II витрины. Впоследствии МУСАТОВ был отстранен, а для проведения работ была назначена особая комиссия, состоявшая из ректора ИНО КАШКАРЕВА Н.Н.¹, привлечены были студенты, которые продолжали учет экспонатов. Когда ректор резко поставил мне обвинение, что я, чтобы не навлекать на себя нареканий, отошел от этих работ, до того занятый все время экскурсиями, не принимал в дальнейшем участие в учете экспонатов. Однако, директор не удовлетворился этим делом и, как вам известно, поехал в Харьков и Киев. Вследствие его поездки я был уволен из музея 1 октября. На пост заместителя директора был приглашен РУДИНСКИЙ из Полтавы, а на должность ученого секретаря – Владимир БЕЛЫЙ из Киева, оба приехали в Екатериностав и бывали в музее, где я их встречал. Но РУДИНСКИЙ, узнав в чем дело, уехал отсюда и обратно не вернулся. Что же касается БЕЛОГО, то он, как человек, менее моральный, принял назначение заместителем директора.

¹ Кашкаров М.М. – историк, ректор Катеринославського/Дніпропетровського ІНО 1923–1926 рр.

Комментарии здесь излишни. Мне кажется, что, согласившись на это ценой моего увольнения из музея при таких обстоятельствах / без всяких мотивов/, он дал сам себе очень хорошую рекомендацию. К этому прибавлю, что в 18 году мы с ним работали одно время в Екатеринославе по украинской линии. Он, как председатель юношеского союза. У нас пронесся слух, что он выступал, как кандидат партии. Если это действительно так, то это еще яснее выявляет его оппортунистический наклон и показывает, как легко он меняет свои убеждения. В ответ на мое увольнение, т. КАШКАРЕВ /ему, как председателю комиссии, были даны диктаторские полномочия/ поставил в Наробразе вопрос о моем возвращении в музей. По приказу зав. Губнаробраза это было проделано через три дня после моего увольнения, и я был снова принят на прежнюю должность, а БЕЛОМУ пришлось вернуться в Киев. Так было дело. От П.О. ЕФРЕМОВА уже после возвращения его из Киева /когда он был у вас/ я узнал о ином; как будто бы БЕЛЫЙ заявил, что меня восстановили в должности по приказу учреждения, про которое не принято говорить. Про это я ничего не знаю, но невозможное в этом я ничего не вижу, ибо дело ведется бессменно с ведома этого учреждения /одновременно и по архиву/. Моя позиция для него вполне ясна. Желая это дело закончить, могли, вполне естественно, настаивать, чтобы никаких перемен не было. Перемена же в составе служащих и назначение нового человека было бы безусловно вредным. Все это я высказываю свое мнение, т. к. не знаю даже, можно ли это считать за действительность. Выдвигать же на таких шатких основаниях обвинение, что я есть сотрудник этого учреждения – это довольно смешная вещь. Сейчас ничего не могу сказать про последствия ревизии, это должна решить специальная комиссия в составе зав. Главполитпросвета, представителя Главнауки /т. ЯВОРСКИЙ/ и Прокуратуры. Ожидаем эту комиссию со дня на день. Ни в коем случае я не оставлю этого, точно узнаю в чем дело и, весьма возможно, поговорю с т. БЕЛЫМ посредством суда. По этом делу надеюсь к пасхе побывать в Киеве и переговорить обо всем – мне стыдно, уважаемый Михаил Сергеевич, что я отнимаю у вас столько времени своим письмом/. Я начал подробнее писать, но вторую половину пришлось сократить, – и то сколько она заняла места/. Но обвинение, которое брошено по моему адресу А.Е. КРЫМСКИМ¹, настолько тяжело и затрагивает не

¹ Кримський Агатангел Юхимович (1871-1942) – історик, письменник, перекладач. Брав участь в організації Академії наук України.

только меня, но и вас, как моего принцепала, что я все-таки осмеливаюсь послать вам эту подробную информацию. Повторяю снова: служебные дела, а не личные. Что касается моей позиции, то судите меня сами. Результаты ревизии в круглых цифрах: до 3000 экспонатов неизвестно куда попало¹ /между ними такие, как золотая диадема скифской царицы/, больше 10000 не зарегистрированных предметов /при общей сумме экспонатов в 37000, что составляет 25%/. Кое-какое количество документов, характеризующее с очень некрасивой стороны обращение с экспонатами со стороны администрации. Вот все, что я могу сказать.

Что касается архива, то, кажется, в этом месяце можно будет начать работу, т.к. помещение для занятий уже освобождено и требует небольшого ремонта. Про это обстоятельство пишу целыми днями. Всего хорошего.

Еще раз простите за большой размер письма. С глубоким уважением

Иван СТЕПАНОВ.

На конверте: Екатеринослав III- 25 г.

Адрес: г. Киев, ВУАН ул. Короленко 54, М. С. ГРУШЕВСКОМУ.

С подлинным верно: (*подпись*)

1. Дело-формуляр Грушевский Михаил Сергеевич // Галузевий державний архів СБУ. Ф. 65. С. – 7537. – Т.1.
2. Каплун С. У розгорнутий наступ на теоретичному фронті / С. Каплун // Зоря. – 1931. – № 95.
3. Копилов С.А. Листи Михайла Грушевського до Володимира Ламанського / С.А. Копилов // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 1021–1026.
4. Материалы и предложения к пленуму горкома (КП(б)У) по вопросу о состоянии и задачах культурного строительства на Днепропетровщине // Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф. 18. – Оп. 1. – Спр. 925.
5. Мельник Л.М. 3 листів дослідників історії Південної України до Михайла Грушевського/ Л.М. Мельник // Південна Україна ХХ століття. – Запоріжжя. – 1998. – Вип. I. – С. 38–39.

¹ Можливо друкарська помилка і вірно пропало.

6. Мицик. Ю. З листів учених до М. С. Грушевського / Ю. Мицик, І. Тарасенко, Т. Шестюк // Магістеріум: історичні студії. – К., 2010. – № 41. – С. 75–86.
7. Панькова С.М. Листи Олексія Волянського до Михайла Грушевського за 1902–1927 роки / С.М. Панькова, В.А. Старков // Український археографічний щорічник. – К., – 2009. – Вип. 13/14 (16/17). – С. 555–618.
8. Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / А.В. Портнов. – К.: Критика, 2011. – 237 с.
9. Пронизати учбові програми марксо-леніновою методологією // Зоря. –1931. – № 71. – С. 2.
10. Сведения о распределении преподавателей по вузам на 1932/1931 учебный год // ДАДО. – Ф. 18. – Оп. 1. – Спр. 1494.
11. Степанов И.С. Дело по обвинению / И.С. Степанов // Архів Дніпропетровського обласного управління СБУ. П– 26835.
12. Степанов И. С. Письмо к М. С. Грушевскому 1.II.1925 г. // Дело-формуляр Грушевский Михаил Сергеевич Галузевый державний архів СБУ. Ф. 65. Спр. – 7537. – Т. 1. – С. 54–64.
13. Степанов I. Curriculum vitae // Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 166. – Оп. 12. Спр. 7375.
14. Степанов I. Лист до Д. Яворницького 28.IX.1919 р. // Архів Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького. Арх. – 19275.
15. Степанов I. Лист до Д. Яворницького 4.IV.1924 р. // Архів Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького. Арх. – 25489.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богдашина Олена Миколаївна – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, bohdashyna@gmail.com.

Венгер Альберт Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, vengeralbert@gmail.com.

Вовк Ольга Ігорівна – кандидат історичних наук, заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П.Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, o.vovk.88@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>.

Горак Артур – доктор історичних наук, ад'юнкт Інституту історії Університету Марії Кюрі-Склодовської, artur.gorak@umcs.lublin.pl, <https://orcid.org/0000-0002-1964-9008>.

Дегтярьов Сергій Іванович – доктор історичних наук, професор Сумського державного університету.

Журба Олег Іванович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, zhurba.oi@i.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7800-0743>.

Івашченко Вікторія Юріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології, директор музею історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, ivashchenko@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0003-1799-012X>.

Каплін Олександр Дмитрович – доктор історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, o.d.kaplin@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0001-6658-713X>.

Куделко Сергій Михайлович – доктор історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології, директор Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, kudelko_sm@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0003-1630-8774>.

Литвинова Тетяна Федорівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, <https://orcid.org/0000-0002-8682-2819>.

Новікова Людмила Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Посохова Людмила Юріївна – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, lpsokhova@karazin.ua, <http://orcid.org/0000-0003-3338-1949>.

Темірова Надія Романівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса, temirova600@gmail.com.

Удод Олександр Андрійович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

Химка Джон-Пол – професор-емерит історії Східної Європи Альбертського університету.

ЗМІСТ

Розділ I

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ

- Удод О.А.* Історик як публічний інтелектуал: європейський досвід і українські реалії 4

Розділ II

ІСТОРІЯ ТА ІСТОРИКИ

- Богдашина Е.Н.* М. М. Ковалевский: особенности интеграции ученого в мировое научное сообщество 16
- Вовк О.І.* Соціальний капітал як особисте vs загальне благо (на прикладі життєпису В. Н. Каразіна) 27
- Горак А.* Влияние научной деятельности на образ царского бюрократа: Павел Николаевич Рыбников на западных окраинах Российской империи 38
- Журба О.И., Литвинова Т.Ф.* А.Г. Болебрух: верность теме, как способ саморепрезентации историка 54
- Іващенко В.Ю.* Образи «Учителя» та «Учня» в автобіографіях істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст. 65
- Каплин А.Д., Новикова Л.В.* Профессор П.А. Безсонов (1827–1898): мнения друзей и недругов, самооценка 76
- Куделко С.М.* Символический капитал профессора В.И. Астахова: наследие и наследники 94
- Посохова Л.Ю.* Творча спадщина А.С. Лебедева: питання не/довіри 103
- Темірова Н.Р.* Ранньомодерна історія Донеччини у дослідженнях Василя Пірка 114

Розділ III

ІНТЕРВ'Ю

- Інтерв'ю з Джоном-Полом Химкою 124

Розділ IV**ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ**

- Венгер А.Г.** З листів до М.С. Грушевського: І.С. Степанов про конфлікт з Д.І. Яворницьким **131**

Розділ V**РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ*****Дегтярьов С.І.***

- Скирда І.М. XII археологічний з'їзд: передумови, перебіг подій, історичне значення: монографія / І.М. Скирда; наук. ред. С.І. Посохов. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 252 с. **153**

- Відомості про авторів** **156**

Наукове видання

Харківський історіографічний збірник
Вип. 17

Збірник наукових праць
(*Укр., рос. та англ. мовами*)

Комп'ютерне верстання М. В. Гречишкіна
Макет обкладинки І. М. Дончик

Відповідальний за випуск проф. С. І. Посохов

Підписано до друку 17.12.2018 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк ризографічний
Умов. друк. арк. 7,31 Наклад 50 пр.
Зам. № Безкоштовно

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13. 01. 2009 р.
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел.: +38-057-705-24-32